

## ЗА НЯКОИ ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ В НЕОЛОГИЯТА<sup>1</sup>

**Abstract:** The paper outlines the theoretical difficulties and problems concerning some basic concepts and terms of the neology. Special emphasis is placed on the necessity of providing a strict definition of the term *neologism*. The differences between neologisms, occasional words and potential words are taken into account.

**Key words:** neology, neologism, occasional word

Неологията се оформя като самостоятелна езиковедска дисциплина едва в средата на миналия век (по отношение на езици като френски, английски, руски) и отбелязва подчертано активно развитие (включително и за редица други езици) от 80-те и 90-те години на XX в. насам, което е свързано с наблюдавания се през този период „неологичен взрив“ (Попова и др. 2005: 6; Meger 2011). В пряка зависимост от развоя на теоретичните изследвания в областта на неологията е обособяването и развитието на науката и практиката за лексикографско описание на лексикалните иновации – неографията. Тази зависимост е двустранна. От една страна, неографията се базира върху теоретичните постановки на неологията, а от друга, неографското регистриране и систематизиране на новата лексика осигурява емпирична основа за теоретичните наблюдения и позволява верифицирането на правените заключения и обобщения.

Въпреки подчертания интерес на изследователите към промените в лексиката (особено през последните десетилетия) и натрупването на все по-голям опит в теоретичното и лексикографското описание на лексикалните иновации върху материал от различни езици (включително и повечето славянски), може да се каже, че в неологията все още съществуват ред нерешени теоретични проблеми. Както отбелязват редица автори (Busse 1996; Попова и др. 2005; Meger 2011 и др.), продължава търсенето на задоволително решение на такива важни (и в повечето случаи взаимосвързани) въпроси като:

- дефиниране на понятието *неологизъм* и определяне на неговите връзки с други понятия (*иновация, новообразуване, нова дума* и пр.);
- определяне на ясни и непротиворечиви критерии за разграничаване на неологизмите от други сходни явления като *оказионализми, потенциални думи*, както и от *каноничните думи*;
- установяване на хронологичните граници и отделните етапи (фази) в съществуването на неологизмите;
- определяне на типологията на неологизмите.

Наред с това в неологията е налице и терминологична неустановеност, което е допълнително усложнение. За илюстрация на казаното е достатъчен само един пример. Паралелно със сравнително широко разпространения термин *оказионализъм* и неговите често срещани синоними *оказионална дума*, *оказионална единица* (Бонджолова 2007: 15) в българското езикознание се използват в идентично значение и цяла редица други термини като: *речев* (*ситуативен, индивидуален, контекстов, стилистичен, писателски*) *неологизъм*, *случайна* (*рядка, индивидуална*) *дума*, *авторско* (*индивидуално-авторско*) *новообразуване*, *новизъм* (Йорданова 1978: 56–57; Недялкова 1991: 49; Бояджиев 2007: 257 и др.). Още по-голямо е терминологичното разнообразие в рускоезичната лингвистична литература, където за означаване на същото явление се употребяват и термини (с доста разнородна вътрешна форма) като: *оказионален* (*художествен, творчески, литературен, индивидуално-стилистичен*) *неологизъм*, *неологизъм от втора степен*, *дума едnodневка*, *дума метеор*, *дума самоделка*, *дума експромт*, *вечно нова дума от контекстуален характер*, *егологизъм*, *ефимерна иновация* и пр. (вж. напр. Попова и др. 2005: 27–28 и цитираната там литература). Повечето от тези термини не намират по-широко разпространение.

Тук ще бъде направен опит да се уточни същността на основното понятие в неологията – *неологизъм*, чрез неговото взаимоотношение с някои други близки понятия. При това не се цели изчерпателност при представянето на съществуващите в родната и чуждата литература схващания за съответните понятия и в коментара за използвания от отделните автори терминологичен инвентар. Вниманието ще бъде насочено главно към двудялбата *неологизъм* : *оказионализъм*, като е необходимо уточнението, че ще се вземат предвид само проявите на неологизация (и съответно – на оказионалност) на лексикалното и лексикалносемантичното равнище, въпреки че такива са възможни и на останалите езикови равнища.

Известно е, че думата *неологизъм* (фр. *néologisme* от гр. *néos* ‘нов’ и *lógos* ‘дума’) възниква през първата половина на XVIII в. във френския език като пейоративно маркирана единица със значение ‘езиково нововъведение’, впоследствие през XIX в. променя смисъла си на ‘необходима нова дума’, а в средата на XX в. се утвърждава в терминологично значение ‘нова дума’ (вж. Meger 2011 и цитираната там литература). От френски терминът навлиза в немски, както и в редица други езици (Busse 1996: 646; Meger 2011). Въпреки че разглежданият термин отдавна е част от лингвистичната терминология, означаваното от него понятие все още не е получило достатъчно точна и изчерпателна дефиниция. На това обръща внимание доайенът на руската неология и неография З. Котелова още през 1978 г. (Котелова 1978: 11), като четвърт век по-късно констатацията продължава да е валидна.

Една от причините за липсата на строга дефиниция за понятието *неологизъм*, както и за трудностите при определяне на типологията на неологизмите, може да се търси в многоплановостта на обхващаните от това понятие езикови

явления. Неологизационните процеси (разбирани в широк смисъл) имат твърде разнообразни прояви на отделните езикови равнища, като са свързани както с диахронния, така и със синхронния план на езиковото развитие. Като се има предвид също, че неологизмите биват изследвани в различни аспекти: системно-структурен, ономасиологичен, психолингвистичен, функционално-прагматичен, социоллингвистичен, лингвокултурологичен и пр., всеки от които налага съответен ракурс към описваните езикови явления, формулирането на единно и достатъчно пълно определение за разглежданото понятие става трудна задача.

За да се очертае същността на понятието *неологизъм*, е необходимо да бъдат изяснени неговите релации с някои други понятия от областта на неологизматиката: *иновация*, *новообразуване*, *нова дума*, *оказионализъм*, *потенциална дума*.

Може да се определи като обосновано разпространеното (макар и не общоприето) в научната литература схващане, според което понятието *иновация* се възприема като родово по отношение на видовете понятия *неологизъм* и *оказионализъм* (напр. в трудовете на К. Хелер, Т. Попова, Е. Сенко и др.). Терминът *иновация* е с широк обхват и отразява всякакъв тип нововъведения, отнасящи се до различни езикови равнища (когато става дума за лексикалното равнище, под *иновация* съответно се има предвид *лексикална иновация*). В някои случаи за означаване на надредното понятие вместо *иновация* се използва терминът *новообразуване* (О. Габинска, Е. Земска). Той обаче не е напълно сполучлив, тъй като е многозначен и служи за означаване също така и на един от видовете неологизми – тези, които възникват като резултат от словообразователни процеси. За означаване на родово понятие вместо *лексикална иновация* традиционно се използва и терминът *нова дума*. Той обаче нерядко се свързва и с друго съдържание: неологизъм (в неговото противопоставяне на оказионализмите), което също води до многозначност.

Друг проблем, който трябва да бъде решен, е разграничаването на понятията *неологизъм* и *оказионализъм*. Както посочват Т. Попова, Л. Рацибурска и Д. Гугунава (Попова и др. 2005: 26), терминът *оказионализъм* (от лат. *occasio* ‘случай’, фр. *occasionel* ‘случайност’) е въведен в славянското езикознание от руската изследователка Н. Фелдман (Фельдман 1957). Въпросът за същността на оказионализмите и тяхната връзка с неологизмите е обсъждан многократно в славянската научна литература (например в трудовете на Е. Ханпира, А. Ликов, О. Мартинцова, К. Хрушчинска, Дж. Оташевич и редица други), включително и по отношение на българския език (в изследванията на Л. Йорданова, Вл. Мурдаров, В. Радева, И. Ликоманова, В. Бонджолова, В. Зидарова, Д. Митев и др.). Предлаганите решения са разнопосочни и може да се обобщят по следния начин. Според едно от разпространите схващания (Н. Фелдман, З. Котелова, В. Кодухов, О. Габинска) *оказионализмите* и *неологизмите* се разглеждат като едно и също лексикално явление – *оказионалните образування* се приемат за разновидност на неологизмите. Според друго виждане пък (Г. Ликов, Е. Ханпира, Е. Земска, В. Лопатин, О. Мартинцова) неологизмите и *оказионализмите* се трактуват като различни лексикални яв-

ления, свързани съответно с двете страни на дихотомията език – реч<sup>2</sup>. Това схващане е утвърдено и в българското езикознание (Йорданова 1978; Радева 1991; Ликоманова 2005; Бонджолова 2007; Бояджиев 2007 и др.), от него се изхожда и в представяното изследване.

В рамките на посоченото схващане отношението между неологизмите и оказионализмите се установява чрез разкриване на техните общи и диференциални признаци. Основният признак, който характеризира както неологизмите, така и оказионализмите, е обстоятелството, че и при двата типа единици става въпрос за иновация, за възникване на елемент, който е наличен в даден период от развитието на езика и отсъства в съответен предходен период. Както изтъква З. Котелова, признакът хронологична новост следва да бъде уточнен по няколко допълнителни параметъра: време (период, в който се появява новият елемент), езиково пространство (сфери на езиковата употреба), тип на новостта (ново значение, нова форма или ново значение и форма едновременно) (Котелова 1978: 12).

Друг общ признак на неологизмите и оказионализмите е стилистичната новост, свързана с това, че и двата типа единици се възприемат от езиковото съзнание като нови, необичайни (по форма и/или съдържание). За разлика от неологизмите обаче, които в резултат на активизирана и по-широка употреба може да загубят това стилистично качество (Бояджиев 2007: 253), традиционно се смята, че при оказионализмите създаването усещане за новост е постоянно (Лыков 1976), откъдето идва и определението „вечно нови думи“, приписвано им от някои автори.

Общ за двата типа единици може да бъде също така признакът експресивност, но с тази разлика, че при оказионализмите той е задължителен, а при неологизмите – само възможен.

Както беше посочено по-горе, в рамките на приетия тук подход основното различие между разглежданите два типа единици следва да се търси по линия на противопоставянето език – реч, узуалност – неuzuалност. Неологизмите са единици на езика, те имат узуален характер (представляват традиционно средство за номинация на съответен денотат) и се употребяват (като възпроизводими единици) в типови комуникативни ситуации, докато оказионалните образувания се създават специално за конкретен (единичен) комуникативен акт, не са възпроизводими, а декодирането на изразявания от тях смисъл е тясно обвързано с условията на конкретния комуникативно-ситуационен контекст, т.е. те са речеви явления.

Освен признака принадлежност към речта в научната литература са формулирани и други признаци на оказионализмите, по които те се противопоставят на каноничните думи: ненормативност; невъзпроизводимост; функционална еднократност; зависимост от контекста; номинативна факултативност; синхронно-диахронна дифузност; индивидуална принадлежност и др. (Лыков 1976: 11–35). По тези свои качества оказионализмите се противопоставят не само на каноничните думи, но и на неологизмите. Повечето от посочените

признаци са отразени например в определението за *оказионализъм*, предложено от В. Бонджолова, автор на най-изчерпателното досега изследване върху структурно-семантичните и прагматично-функционалните особености на *оказионалните* образувания в българския медиен и рекламен дискурс: „всяка нова дума, създадена за нуждите на конкретен текст, която е резултат от преднамерена лексикална, семантична или графична проява на словотворчество или от трансформация на наличния лексикален състав с експресивна функция“ (Бонджолова 2007: 15).

В много случаи (най-вече в руското езикознание) дихотомията *неологизъм* : *оказионализъм* бива разширявана до тройното разделение *неологизъм* : *оказионализъм* : *потенциална дума* (което е релевантно само по отношение на един от типове неологична или *оказионална* лексика – получената по словообразователен път). Въпросът за потенциалните думи се обсъжда и в нашата лингвистична литература (Йорданова 1978; Мурдаров 1983; Радева 1991; Ликоманова 2005 и др.).

При разглеждане на взаимоотношението *неологизъм* : *оказионализъм* : *потенциална дума* също са представени различни (и нерядко – противоречиви) подходи. Потенциалните думи обикновено се смятат за реализация на словообразователните закони, а *оказионалните* – за нарушение на тези закони<sup>3</sup> (Земская 1973: 283). При определяне на потенциалността (съответно *оказионалността*) някои автори (О. Ахманова, Г. Винокур) вземат предвид само степента на продуктивност на словообразователния модел, по който са образувани съответните единици, срв. дефиницията на О. Ахманова за потенциална дума: „Производна или сложна дума, която реално не съществува (т.е. не е зафиксирана във вече реално осъществилите се речеви произведения), но може да бъде създадена във всеки момент в съответствие с продуктивните словообразователни модели на дадения език“ (Ахманова 1966: 343). Други пък (Е. Ханпира, Е. Земска) разглеждат в рамките на категорията потенциалност също и произведените по високопродуктивни модели думи, които вече са получили речева реализация, срв. определението на Е. Ханпира: „Потенциална е дума, която може да бъде образувана по езиков модел с висока продуктивност, а също така дума, която вече е възникнала по такъв модел, но още не е влязла в езика“ (Ханпира 1972: 248).

Противоречиви са и подходите при определяне на релациите между *оказионализмите* и потенциалните думи. Някои автори (Г. Винокур) разглеждат *оказионализмите* като вид потенциални думи, докато други (В. Лопатин) застъпват виждането, че *оказионалните* образувания са надредна категория, която включва в себе си и потенциалните думи. Нещата се усложняват още повече, когато се налага да се прави разлика между реализирани и нереализирани потенциални думи.

Неяснотите и противоречията при определяне на същността на потенциалните думи и трудностите при тяхното разграничаване както от *оказионалните* образувания, така и от *неологизмите*, водят до оспорване на корект-

ността на термина *потенциална дума* от редица изследователи (Колоїз 2002; Бонджолова 2007). Разделението *неологизъм : okazjiонализъм : потенциална дума* може да бъде релевантно за дериватологията, но не е от значение за лексиколожките изследвания.

Връщайки се отново към проблема за разграничаване на неологизмите и okazjiонализмите, трябва да имаме предвид изтъкнатия от Ф. Сосюр факт, че нищо не може да стане елемент на езика, без предварително да бъде изпробвано в речта, поради което началото на всяко еволюционно явление трябва да се търси в сферата на индивидуалните прояви (Сосюр 1992). Системните иновации в лексиката също започват като (**преднамерени или спонтанни**) индивидуални речеви нововъведения, които актуализират и реализират определени възможности на езиковата система. Иначе казано, okazjiоналността, както отбелязва Ж. Колоиз, може да се разглежда като начален етап от „живота“ на всяка нова дума, като по-нататъшната съдба на лексикалното нововъведение зависи от утвърдената в съответната езикова общност речева практика, при което приетите от узуса и „филтрираните“ през нормата иновации се утвърждават и стават част от системата на езика (Колоїз 2002).

Виждането за стадиалност в развитието на новите думи се обосновава още в работите на З. Котелова, намира подкрепа и от по-нови автори като Т. Буцева, Ю. Денисенко, Л. Плотнокова, Ж. Колоиз и др.

Може да се смята, че лексикалните иновации преминават през няколко (възможни, но не задължителни) стадия на развитие:

**1. Нулев – стадий на пораждање.** Маркираме го като нулев, защото за разлика от следващите той е моментен, няма продължителност във времето (затова определението стадий тук също е условно). При преднамерено създаването лексикални нововъведения, за разлика от непреднамерените okazjiонализми, които се създават поради недостатъчно добра езикова компетентност или пък (в детската реч) поради недостатъчна степен на овладяване на езика (Стоянова 1984), това всъщност е акт на индивидуална креативност, при който говорещият, целейки да изрази определен смисъл и/или конотация в съответствие с комуникативните и прагматичните си намерения, не възпроизвежда налична в езиковата система номинативна единица, а конструира нова чрез комбинация или трансформация на съществуващи езикови елементи. Съответната единица е породена само за конкретната речева ситуация, във връзка с което притежава всички описани по-горе диференциални признаци на okazjiонално образуване. По-голямата част от лексикалните иновации не прекращават границите на отделната ситуация, за която са създадени, и приключват своето съществуване още на този етап.

**2. Първи – стадий на активизация.** Поради комуникативна или прагматична релевантност okazjiоналната единица се актуализира и в други комуникативни ситуации (под формата на цитат или като наново създаван конструктор), като по този начин загубва признаците си функционална еднократност, индивидуална принадлежност, зависимост от контекста. При доста-



тъчна продължителност на стадия се губи и признакът невъзпроизводимост и единицата започва да бъде възпроизвеждана като готов речев конструкт.

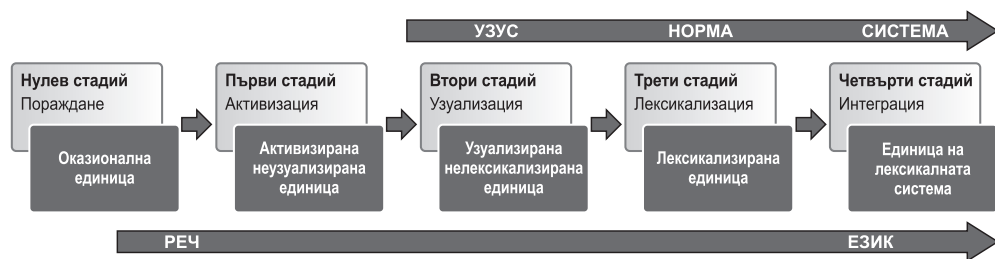
**3. Втори – стадий на узуализация.** Активизираната единица разширява употребата си и с течение на времето се превръща (или показва тенденция да се превърне) в обичайно (**съответстващо на традициите**) **номинативно средство** в речевата практика на съответната езикова общност или на определена част от нея. На този стадий възникналата като **оказионализъм** единица преминава (или показва тенденции за преминаване) към разряда на неологизмите.

**4. Трети – стадий на лексикализация.** Употребата на единицата се утвърждава от лексикалната норма. От друга страна, функционирайки като общоупотребима в съответната езикова общност, единицата се утвърждава в структурен и семантичен план, влиза в системни отношения с други лексикални единици, проявява словообразователна активност, като по този начин показва тенденции за интегриране в езиковата система<sup>4</sup>.

**5. Четвърти – стадий на завършена интеграция.** Единицата става пълноценна част от лексикалната система на езика и подлежи на кодификация в тълковните речници.

**6. Пети – стадий на деактуализация.** Единицата отпада от активна употреба и постепенно се деактуализира вследствие на екстралингвистични или вътрешноезикови причини, напр. отмиране на означаваното от нея явление, конкуренция от страна на синонимна или вариантна единица, която постепенно се налага, и пр.

Описаните стадии (без последния от тях) са представени графично на фигура 1:



**Фиг. 1.** Възможни стадии в развитието на лексикалните иновации

Разбира се, трябва да се има предвид, че обособяването на описаните стадии е до голяма степен условно по няколко причини. От една страна, отделните етапи на развитие имат по-скоро вероятностен характер (Плотникова 2008), тъй като далеч не всички лексикални иновации изминават пълния цикъл на утвърждаване от **оказионална единица** до **елемент на езиковата система**. От друга страна, при някои единици е възможно определени етапи (напр. активизация и узуализация, лексикализация и интеграция) да протекат едновременно или почти едновременно. Наблюденията показват, че част от

новонавлезлите думи проявяват висока комуникативна релевантност за широки кръгове от езиковата общност, поради което много бързо утвърждават своята употреба и се интегрират в езиковата система. Възможно е също така в кратък период след появата си те да дори да получат кодификация в общите тълковни речници, какъвто е случаят например със съществителните *банкомат*, *джиесем*, *еврокомисар*, *антимافیот*, *видеопират*, *евродепутат*, *еко-активист*, *наркодилър*, *приватизатор*, *работохолик* (Благоева 2010). Други обаче може да покажат известна активизация в речта, но да не се узуализират или да придобият узуален характер само за известен период, след което по различни причини да отпаднат от употреба (срв. *алтернативник*, *екогласник*, *великденец*). Трети път не прекращават границата на индивидуалното и запазват okazjiоналния си характер (*властитутка*).

В обобщение може да се каже, че неологичната лексика е подчертано динамична, неустойчива и нехомогенна система. Тя съдържа разнородни по характер (узуални и незузуални, лексикализирани и нелексикализирани) елементи. Между okazjiоналните и узуалните единици невинаги може да се прокара рязка граница. Разликите между са по-скоро градуални и отразяват различните стадии на развитие, на които се намират отделните единици.

## БЕЛЕЖКИ

- <sup>1</sup> Изследването е проведено с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“, Проект ДТК 02–52/2009 „Комплексно изследване на българската лексика и фразеология като част от културното наследство и националната идентичност“.
- <sup>2</sup> В някои случаи понятието неологизъм се схваща по-широко и се приема за родово, а към него се подвеждат видовите понятия okazjiонализми (обикновено под названието речеви или okazjiонални неологизми) и неологизми (в тесен смисъл, т.е. езикови неологизми), срв.: „По характер, начин на възникване и употреба неологизмите се разделят на езикови (лексикални) и речеви (оказионални) (Бояджиев 2007: 256; вж. също Колоїз 2002 и др.).
- <sup>3</sup> Редица изследвания обаче показват, че okazjiонализми може да се създават и без нарушаване на словообразователната норма – по моделите на узуалното словообразуване (вж. напр. Бонджолова 2007).
- <sup>4</sup> За проявите на интеграция на неологизмите вж. Колковска 2012.

## ЛИТЕРАТУРА

- Ахманова 1966: Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов*. 2. изд. Москва: Советская энциклопедия. 607 с.
- Благоева 2010: Благоева, Д. Наблюдения върху утвърждаването на новата българска лексика. // *Български език*, № 4, с. 7–20.
- Бонджолова 2007: Бонджолова, В. *(Не)съществуващи думи: Оказионалното словотворчество*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. 216 с.



- Бояджиев 2007:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: Анубис. 367 с.
- Земская 1973:** Земская, Е. А. *Современный русский язык. Словообразование*. Москва: Просвещение. 304 с.
- Йорданова 1978:** Йорданова, Л. За понятието лексикален окказионализъм и разграничаването му от неологизма. // *Език и литература*, № 2, с. 55–64.
- Колковска 2012:** Колковска, С. Прояви на интеграция на неологизмите в българския език. // *Магията на думите. Езиковедски изследвания в чест на проф. д.ф.н. Лилия Крумова-Цветкова*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, с. 120–128.
- Колоиз 2002:** Колоиз, Ж. В. До питання про диференціацію основних понять неології. // *Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки*, № 3, с. 78–83.
- Колоиз 2007:** Колоиз, Ж. В. Уровни адаптации речевых новшеств в „языковом пространстве“. // *Русский язык и проблемы современного образования. Сборник научных статей*. Архангельск: Поморский университет, с. 9–12.
- Котелова 1978:** Котелова, З. Н. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов. // Котелова, З. Н. (ред.). *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград: Наука, с. 5–26.
- Ликоманова 2005:** Ликоманова, И. Окказионализмите – теоретични предизвикателства и практически прояви (върху материал от южнославянските езици). // *Езиковедски приноси в чест на чл.-кор. проф. Михаил Виденов*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 445–453.
- Лыков 1976:** Лыков, А. Г. *Современная русская лексикология (русское окказиональное слово)*. Москва: Высшая школа. 120 с.
- Мурдаров 1983:** Мурдаров, Вл. Съвременни словообразователни процеси. София: Наука и изкуство. 138 с.
- Недялкова 1991:** Недялкова, Н. Неологизми в съвременната българска проза. // *Език и литература*, № 5, с. 48–55.
- Плотникова 2008:** Плотникова, Л. И. Адаптация лексических новообразований как фактор их языкового закрепления. // *Російська філологія*, № 3–4, с. 24–26.
- Попова и др. 2005:** Попова, Т. В., Л. В. Рацибурская, Д. В. Гугунава. *Неология и неография современного русского языка*. Москва: Флинта, Наука. 168 с.
- Радева 1991:** Радева, В. Окказионалност в словообразуването. // *Език и литература*, № 1, с. 76–82.
- Сосюр 1992:** Сосюр, Ф. *Курс по обща лингвистика*. София: Наука и изкуство. 284 с.
- Стоянова 1984:** Стоянова, Ю. Непреднамерени окказионализми. // *Български език*, № 5, с. 451–456.
- Фельдман 1957:** Фельдман, Н. И. Окказиональные слова и лексикография. // *Вопросы языкознания*, № 4, с. 64–73.
- Ханпира 1972:** Ханпира, Эр. Окказиональные элементы в современной речи. // *Стилистические исследования. На материале современного русского языка*. Москва: Наука, с. 245–317.
- Busse 1998:** Busse, U. Neologismen. Der Versuch einer Begriffsbestimmung. // Martin Gellerstam et al. (eds.). *Euralex '96. Proceedings. Part II*. Göteborg: Göteborg University, pp. 645–658.
- Meger 2011:** Meger, A. *Makro- und mediostrukturelle Aspekte in Neologismenwörterbüchern: Ein Beitrag zur Theorie und Praxis der Neografie des Polnischen, Russischen, Tschechischen und Deutschen*. Saarbrücken: Südwestdeutscher Verlag für Hochschulschriften. 312 p.